УДК

П'ятницька-Позднякова І.С., Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського

П'ятницька-Позднякова Ірина Станіславівна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії, історії музики та гри на музичних інструментах МДУ ім. В.О. Сухомлинського.

Емоційна культура як фактор професіоналізму вчителя музики: історико-теоретичний аспект

У статті піднімається одна з важливих проблем в теорії й практиці професійної освіти – формування емоційної культури майбутнього вчителя музики. Розглядається механізм формування емоційної культури як динамічного утворення.

One of the major issues of theory and practice of professional educations i.e. formation of the emotion culture of a music teacher. To be is avert to in this article. The mechanism of formation of the emotion culture of a future music teacher is seen as a dynamic art.

Як зазначається в Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, освіта є "*засобом відтворення й нарощування інтелектуального, духовного потенціалу народу, ...дієвим чинником модернізації суспільства, зміцненням авторитету держави на міжнародній арені*" [1]. Належне виконання цих завдань можливе за умов модернізації освіти, ключовими позиціями якої мають стати принципи відродження національно-культурних традицій українського народу, демократизація та гуманізація всього навчально-виховного процесу, що потребує нового підходу в організації підготовки професійної діяльності. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема формування професійно-педагогічної культури вчителів музики.

Сучасні педагогічні технології передбачають усебічний гармонійний розвиток особистості, розкриття її творчих можливостей, створення умов для саморозвитку, самореалізації в різних типах навчальних закладів, що повинні стати школою професійного й емоційного становлення майбутніх педагогів. Проблема формування культури особистості, її різних аспектів привертала увагу багатьох дослідників, зокрема, теоретико-методологічний аспект проблеми досліджували такі видатні вчені, як М.М. Бахтін, М.О. Бердяєв, В.С. Соловйов, Є.М. Фромм; питання моральної культури знайшли відбиття у працях Т.І. Біленко, О.С. Богданової, С.М. Іконнікової, В.М. Толстих; сутність естетичної культури визначалась у роботах М.І. Кия-щенка, М.Л. Лейзерова та ін.

Великий внесок в обґрунтування психологічного аспекту культури почуттів зробили Б.Г. Ананьєв, А.І. Божович, Л.С. Виготський, В.К. Вілюнас, О.К. Дусавицький, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, П.М. Якобсон та інші.

Увагу вчених все більше привертає проблема емоційної культури особистості, що знайшло своє висвітлення у роботах В.І. Додонова, Л.М. Збітнєвої, В.Я. Семке, Л.Є. Соколової, М.Є. Телешевської та інших, де робться сроба теоретично обґрунтувати зміст важливих характеристик емоційної культури, визначити можливості навчального процесу у формуванні

такого складного особистісного утворення, як емоційна культура, що виступає важливою характеристикою педагогічного професіоналізму.

Сучасна психологія розкриває поняття, "емоції" (від лат. *emoveo* – хвилює) як вираз суб'єктивного ставлення до предметів і явищ навколишнього світу у формі переживання, як реакцію на вплив внутрішніх та зовнішніх подразників, що пов'язана із задоволенням чи незадоволенням біологічно значущих потреб. Протягом багатовікової історії вивчення емоцій виникали різні теорії, що в деяких випадках є суперечливими, а іноді взаємовиключними. Теорії емоцій можна поділити на три групи.

До першої групи належать праці М.Ф. Мейєр, Е. Даффі, Дж. Грей, М. Бентлі, в яких автори відмовляють терміну „емоція" в будь-якому науковому значенні.

Другу групу складають роботи, в яких визнається існування проблеми емоцій, але розкриваються, переважно, їх фізіологічні аспекти. Подібні фізіологічні теорії намагалися пояснити природу емоцій одиничним судженням, що спиралося на будь-який фізіологічний процес (М. Арнольд, Р. Бард, Е. Гільгорн, Дж. Луф-борроу та ін.). Так, вивчаючи роль периферичних реакцій емоцій, німецькі дослідники В. Джемс і Г. Ланге побудували так звану фізіологічну теорію, згідно з якою емоція – це "усвідомлення тілесного збудження, що ми відчуваємо безпосередньо після сприймання факту, який це збудження викликає" [2]. Таким чином, причиною емоційного переживання виступає не та чи інша подія, а фізіологічні зміни, що нею викликані. Така позитивістська позиція, що випливає з уявлення паралелізму про рівність порядків і зв'язків ідей та речей, виголошувала емоції проявом суб'єктивної реальності, тобто епіфеноменальними, що не мають на реальність ніякого впливу.

Нейрофізіологічні дослідження психіки стали фундаментом психологічних теорій емоцій. Можна з великою долею впевненості сказати, що не існує абсолютно точної відповідності між змінами в нервовій системі і тими станами, яких ми зазнаємо і описуємо як емоції. Зміни, що відбуваються в організмі і фіксуються на мові нейрофізіології, не можуть адекватно передати того, що ми відчуваємо суб'єктивно.

За визначенням К. Ізарда, емоція – "це складний процес, що має нейрофізіологічний, нервово-м'язовий (мімічна діяльність) і феноменологічний (переживання) аспекти" [3].

У працях П.К. Анохіна, П.В. Симонова та ін. емоції розглядаються як комплексна, психофізіологічна проблема. Так, на думку П.К. Анохіна, емоції є пристосувальним чинником у житті тваринного світу. Зважаючи на те, що емоції не змогли б зберегтися у процесі еволюції та розвинутись до найтонших проявів, що спостерігаються у людини, автор пов'язує негативний емоційний стан із виникненням органічних потреб. Позитивний емоційний стан виникає тоді, коли зворотна інформація від "результатів дії, що відбулась, найточнішим чином відображає всі компоненти позитивного результату і тому співпадає з апаратом акцептора дії" [4]. За допомогою позитивних емоцій відбувається закріплення правильності та адекватності акту пристосування до негативних емоцій, неспокою та пошуку нових рішень, призводять розбіжність аферентних посилок з акцептором дії.

Отже, "біологічна теорія емоцій" П.К. Анохіна розглядає пристосувальну роль емоційних переживань в організації поведінки особистості. Основною умовою для появи негативних емоцій є наявність потреби, тобто незадоволена потреба викликає негативну емоцію. Так само вона може виникнути у результаті неузгодження очікуваного з наявним результатом дії, тому позитивні емоції – результат збігу очікуваного із тим, що здійснилось.

Відповідно до інформаційної теорії П.В. Симонова: "емоція є відображенням мозком людини... певної актуальної потреби (її якості і величини) та вірогідності її задоволення, яку суб'єкт мимоволі оцінює на основі природженого або раніше набутого досвіду" [5]. Автор висловив припущення, що негативні емоції виникають за браком інформації для організації дій у процесі задоволення потреб, і таку залежність відобразив формулою: Е = П (Н – С) (де Е – емоція, П – потреба, Н – інформація, що необхідна для задоволення потреб, С – наявна інформація, яку можна використовувати). Дослідник вважає, що ймовірність реалізації інформації, достатньої для досягнення мети на рівні антипатії, служить основою позитивних емоцій й тим самим наголошує на важливості когнітивного компоненту в організації емоцій людини.

Третю групу складають праці, в яких досліджується феноменологія емоцій. К. Кайзерлінг у праці "La vie Intime" (Інтимне життя) охарактеризував людську душу як "організм почувань і емоцій": "Якщо людина – істота, що головним чином відчуває, то всякий поступ, який зменшує чуттєвість людини або калічить її, – це хибна дорога, що веде до втрати людського образу" [6].

Отже, динаміка уявлень про емоції зазнала суттєвих змін – від повного заперечення і суто фізіологічної обумовленості до визнання

необхідності психологічного дослідження емоцій, в основі якого – припущення про певний зміст, властивий емоційному переживанню як такому. Якби емоції визначались тільки фізіологічним розвитком людини, тоді представники різних культур, незалежно від норм і правил існування, легко б розпізнавали емоції, а індивідуальний досвід не мав би ніякого значення. Але саме емоційне життя є суб'єктивним показником внутрішнього життя людини, а емоційні реакції і стани – формою усвідомлення власної індивідуальності. Тому природним уявляється той факт, що психологічний аспект вивчення емоцій характеризується підвищенням інтересу до їх феноменологічної представленості. Безумовною перевагою розглянутих поглядів є те, що, спираючись на багатий феноменологічний матеріал, вони дозволили виділити змістовну наповненість емоцій і сприяли розвитку багатьох сучасних уявлень про емоційну сферу особистості.

Експериментальні дослідження О.К. Тихомирова, В.Л. Поплужного, І.А. Васильєва розкривають регулюючий вплив емоцій на розумові процеси та стверджують, що інтелектуальні емоції обов'язково присутні при розв'язанні розумових завдань. Стан емоційної активації безпосередньо випереджає мовне формулювання розв'язання завдань та виконує у процесі мислення регу-люючі, евристичні функції, що сприяють по-дальшому пошуку. У випадку, коли цей пошук заводить у безвихідь, відбувається повернення до емоційно забарвленого стану роботи і саме емоція сигналізує про вірний шлях.

Відповідно до пізнавальних процесів, підкреслює В.К. Вілюнас, емоції виступають не тільки у пасивній ролі "залежного" процесу, а й розвитку і формування вищих психічних функцій, образного відображення дійсності у людських відчуттях, сприйняттях, уявленнях та їхнього осмислення в абстрактно-логічних формах. Дослідник зазначає: "Основна первинна функція емоцій (оцінна) не скасовується, вона удосконалюється, досягаючи складних форм, і підводить до створення найвищої психічної здібності – емоційного відображення, осмислення та управління (регулювання) дійсності" [7, с. 35].

Якщо раніше проблема ролі емоцій зводилась до визнання лише їх впливу на різноманітні процеси життєдіяльності, то сьогодні все частіше висловлюється думка про те, що емоції не просто пов'язані з пізнавальними процесами, а є обов'язковими регулюючими компонентами. Так, С.Л. Рубінштейн вважав, що в емоціях особистості можна виділити три сфери: органічне життя, інтереси матеріального порядку і духовні потреби, позначивши їх, відповідно, як "органічну (афективно-емоційну) чутливість, предметні почуття й узагальнені світоглядні почуття" [8].

Предметні почуття пов'язані з оволодінням окремими видами діяльності та розділяються на матеріальні, інтелектуальні й естетичні. Світоглядні почуття пов'язані з мораллю і ставленням людини до світу, людей, соціальних подій, матеріальних категорій і цінностей.

Отже, емоції людини пов'язані з її потребами та відбивають стан, процес і результат їх задоволення. Завдяки емоціям можна робити висновок про те, що в даний момент хвилює людину, які потреби й інтереси для неї актуальні. Емоції не просто поєднують розум з практичною діяльністю, а надають їм енергію дії, відіграють суттєву роль у процесах міжособистісної оцінки, у взаємній регуляції поведінки.

Накопичення знань про емоції, емоційний фактор у вихованні особистості, у збагаченні її морального, духовного багажу дозволили дослідникам емоційної сфери більш детально конкретизувати саме поняття "емоційна культура". Про необхідність володіти власними емоціями вказує дослідник К. Динейка: "Серед емоцій, володіти якими під силу людині, є мистецтво володіти своїми емоціями" [9]. М.Є. Телешевська зазначає, що "вміння стримувати себе від емоційних спалахів, контролювати свій стан – це мистецтво самоуправління, яким може оволодіти кожен" [10].

Аналіз літератури з психології дозволив дійти висновку, що емоційна культура має такі основні характеристики: повноту, цілісність, інваріантність. Про повноту емоцій свідчить багатство почуттів, що переживає людина, розмаїття способів їх прояву. Цілісність означає, що в емоційній культурі немає суперечливих переживань, спостерігається узгодженість між усвідомленням своїх почуттів і зовнішнім їх виразом, між розумінням почуттів інших та їх співпереживанням, виражених у почуттях. Інваріантність визначається тим, наскільки стабільно, надійно вона виявляється у різних сферах діяльності, пізнання і спілкування.

Здатність емоцій оцінювати явища підкреслюється такими психологами, як П.К. Анохін, П.В. Симонов, С.Х. Раппопорт, О.М. Леонтьєв і рядом інших авторів. Дослідники емоційної культури, зокрема І.А. Васильєв, В.Л. Поп-лужний, О.К. Тихомиров, А.В. Запорожець, Я.З. Неверович, О.Я. Чебикін, підкреслюють, що вона виконує всі ті функції, які властиві почуттям взагалі: сигнальну, регулятивну, оцінну та інші. Єдина відмінність полягає у

тому, що вона розширює, поглиблює і удосконалює ці "природні" емоційні функції, що виявляються як у загальній динамічній життєдіяльності, так і у певних її сферах. Виникають сукупні явища емоційної культури, своєрідні емоційні ансамблі, які виконують схожі функції, що дає право інтегрувати їх у певну емоційну підсистему.

Емоції є тією системою сигналів, за допомогою якої суб'єкт дізнається про значущість того, що відбувається. Як зазначає В.К. Вілюнас, "незалежно від того, як в історії психологічної думки трактувались емоційні явища, за ними завжди визнавалась здатність оцінювати, хоча існували різні точки зору про те, що саме (речі, дії, внутрішні відношення) і як саме (свідомо – несвідомо, абсолютно – відносно) оцінюють емоції" [7, с. 47].

Підсистема емоційної культури пов'язана з ідентифікацією і спілкуванням та виконує в основному дві функції:

- *нормативну*, яка полягає у тому, що почуття і засоби емоційного реагування не здійснюються інстинктивно, як прості відповіді на ситуаційні стимули, а базуються на певних емоційних стандартах;
- *комунікативну*, що відбувається на основі усвідомлення ідентичності особистісних потреб з інтересами інших членів даної спільноти.

Емоційна культура спрямована на діяльність і творчість та виконує такі функції:

- *адаптивну* - пристосування до вимог діяльності в плані темпоритму, свободи дій, що позитивно впливає на професійне становлення особистості;
- *творчу (конструктивну*), що дозволяє вийти за межі наявного сьогодення у сферу творчості;
- *розрядки*, що нейтралізує негативні почуття позитивними, діяльнісно-творчими: ентузіазмом, самовідданістю, почуттям змагання та ін.

Емоційна культура спрямована і на пізнання дійсності та виконує функції: інформаційну, захисну, прогностичну. Засвоєння інформації включає її *усвідомлення – збереження – трансляцію*, що відбувається завдяки включенню у пізнавальні процеси так званих інтелектуальних почуттів. Емоційна культура включається у передбачення людини, завдяки чому створюється оптимістична спрямованість на досягнення поставлених цілей. Отже, емоційна культура, маючи поліфункціональний характер, спрямована на забезпечення цілісності психічного життя, цінності особистісного буття.

Найвидатніший педагог В.О. Сухомлинський зазначав, що емоційне виховання починається з розвитку культури почуттів та сприймання: "Витонченість почуттів, емоційно-естетичне відношення до оточуючого середовища і до самого себе залежить від культури почуттів та сприймання. Чим витонченіше почуття та сприймання, тим більше бачить і чує особистість у навколишньому світі відтінків, тонів і напівтонів, чим глибше виражається особистісна емоційна оцінка фактів, предметів, явищ, подій, тим ширше емоційний діапазон, який характеризує духовну культуру людини" [11].

Л. Виготський [12] зазначав, що мистецтво – це робота думки, особливого емоційного мислення, тому такі властивості особистості, як її емоційна спрямованість, емоційні знання і уміння, що складають основу емоційної культури, повинні формуватися у процесі творчої діяльності. Музичне мистецтво як спосіб освоєння дійсності із притаманним йому специфічним, художньо-образним відчуттям найбільш пов'язаний з емоційним життям особистості та впливає на розвиток його духовного стану, сприяє емоційному вихованню, виступає активним засобом формування емоційних основ педагогічної майстерності. Він називав мистецтво суцільною технікою почуттів, що не диктує безпосередньо вчинків, що здійснюються після його впливу, а забезпечує "післядію" катарсису. Психолог підкреслював: "Мистецтво є організацією нашої поведінки, установкою наперед, вимогою, яка, може, ніколи й не здійсниться, але яка примушує нас прагнути вершин нашого життя, того, що лежить за ним" [13].

Основні положення про сприймання музики та культури почуттів висвітлюються у роботах видатних дослідників музичної педагогіки, зокрема Б. Асаф'єва, Н. Гродзенської, В. Шацької, а також у працях видатних учених-методистів В. Бєлобородової, Л. Горюнової, О. Ростов-ського, О. Рудницької, Є. Печерської, В.І. Пет-рушина, М.М. Букача та ін.

Так, О.Я.Ростовський, зазначав, що "музичне сприймання – це основа засвоєння школярами втіленого в музичному мистецтві досвіду емоційно-естетичного ставлення до дійсності" [14]. Він вважав, що процес формування музичного сприйняття полягає у розвитку в слухачів здатності до усвідомлення сприйнятого образу шляхом розширення їх емоційного досвіду.

У дослідженні О. Рудницької [15] наголошується на доцільності й необхідності більш активного використання музики з метою формування педагогічної культури у студентів вищої школи, тому що музика є специфічним генератором ціннісного ставлення до навколишньої дійсності, емоційно забарвлює

інформацію, передаючи різноманітніші настрої, почуття, що сприяє підвищенню ефективності навчально-виховного процесу.

В.В. Медушевський у своїх працях вказував, що "принцип формування емоцій являє собою наявність певного співвідношення між семантичною структурою музичного твору та нашими інтуїтивними уявленнями про емоції" [16].

Специфіка роботи вчителя музики полягає не стільки в тому, щоб навчити дітей музики, скільки прищепити любов до неї. Треба домогтися не тільки засвоєння учнями музичних знань, а й активізувати їхні почуття, впливати на емоційну сферу дитячої психіки.

Необхідність емоційного забарвлення педагогічного впливу певним чином зумовлює особливості методики музичного виховання, зокрема встановити емоційний контакт з дітьми під час слухання музики, створити певний емоційний фон занять відповідно до музичних образів. Уміння не лише відчути, а й скерувати психологічний стан дитини у потрібному емоційному напрямку становить сутність педагогічної майстерності вчителя музики.

О.А. Апраксіна у своїй праці "Методика музичного виховання дітей у школі" зазначає, що "урок музики – це урок мистецтва і, водночас, процес пізнання, навчання, що не може зводитися тільки до діяльності думки, а обов'язково повинен являти собою єдність емоції і розуму, пізнання і почуттів" [17].

Музичне мистецтво несе в собі глибокий потенціал адекватно виявляти, регулювати емоції, викликані під час слухання, є своєрідним джерелом емоцій та почуттів, які стають вагомим підґрунтям у процесі виховання моральних переконань, поглядів, формування вищих "духовних" почуттів, що, в свою чергу, виступає високим рівнем оволодіння емоційної культури. Це дає змогу виховувати вчителів з новим педагогічним мисленням, здатних до прояву творчої індивідуальності, ініціативи, готових до самоактуалізації в професійній діяльності.

Успішною можна вважати таку діяльність вчителя, у процесі якої дидактична спроможність тісно пов'язана з експресивною

Література

1. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст. // Педагогічна газета. – 2001. – Липень. – С. 4.
2. Гобфруа Ж. Что такое психология? В 2 т. – Т. 1 / Пер. с фр. – М.: Мир, 1992. – С. 102.
3. Ізард К. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 1999. – С. 464.
4. Психологія: Підручник / Під ред. Л.Ю. Трофімова. – К., 1999. – С. 365.
5. Симонов П. Эмоциональный мозг. – М.: Просвещение, 1981. – С. 159.
6. Кайзерлінг К. Інтимне життя. – Берлін, 1981. – С. 18.
7. Вилюнас В.К. Психологические мотивы и мотивации человека. – М., 1990.
8. Рубінштейн С.Л. Загальна психологія. – М., 2000 – С. 53.
9. Динейка К. О культуре эмоций // Гармония. – 1980. – № 1. – С. 27.
10. Телешевська М.Є. Емоції і здоров'я. – К., 1978. – С. 3.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5 томах. – К., 1997. – Т. 3. – С. 423.
12. Виготський Л. Педагогическая психология / Под. ред. В. Давыдова. – М., 1991.
13. Виготский Л.С. Психология искусства. – М., 1987. – С. 243.
14. Ростовський О.Я. Методика викладання музики у початковій школі. – Тернопіль, 2000. – С. 39.
15. Рудницька О. Формування музичного сприймання в системі розвитку педагогічної культури майбутнього
16. Медушевский В.В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки. – М., 1976. – С. 56.
17. Апраксіна О. Методика музичного виховання дітей в школі. – М., 1983. – С. 7.
18. Поплужний В.Л. Емоційне виховання студентів. – К., 1978. – С. 38.